

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ПРАВОЧИНІВ З ВАДАМИ ВОЛІ

THE FORENSIC EXAMINATION IN CONSIDERATION OF CASES ABOUT INVALIDATION OF TRANSACTIONS WITH VICES OF THE WILL

Алексій Р.В., к.ю.н.,
головний спеціаліст відділу взаємодії із суб'єктами державної реєстрації
та підвищення кваліфікації

Південно-Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції

У цій статті досліджується теоретичні та практичні аспекти судової експертизи при розгляді справ про визнання недійсними правочинів з вадами волі. Звертається увага на актуальності порушеної у дослідженні проблеми з огляду на її недостатню вивченість, а також наявність наукових дискусій у цій сфері. Поряд з цим, наголошується на великому значенні застосування судової експертизи при розгляді цивільних справ та встановленні фактичних обставин, які є важливими для конкретної справи.

У науковому дослідженні визначається поняття судової експертизи, розглядаються деякі її види, які можуть застосовуватися при визнанні судом недійсними правочинів з вадами волі, а саме: судово-психологічна експертиза, судово-психіатрична експертиза, судово-медична експертиза, посмертна судова експертиза, а також комплексна судова експертиза, яка поєднує в собі кілька видів судових експертиз. При цьому, визначаються важливі особливості кожної з цих експертиз. Особливо акцентується увага на випадках обов'язкового призначення експертиз. Зазначається, що суд при призначенні експертизи повинен поставити перед експертом конкретні запитання, відповідь на які допоможуть встановити фактичні обставини справи. Також у цьому контексті згадується судова практика використання експертизи у такій категорії справ.

У статті робиться висновок про те, що судові експертизи, які можуть застосовуватися при розгляді судами справ про визнання недійсними правочинів з вадами волі, можна об'єднати під терміном «експертиза вади волі». Поряд з цим констатується, що таке визначення в українському цивільно-процесуальному праві використовується нечасто. Також зазначається, що у цьому випадку перед експертом стоїть завдання дослідити певні психологічні процеси, які спричинили невідповідність внутрішньої волі особи її зовнішньому волевиявленню при вчиненні правочину, а також здатність цієї особи усвідомлювати значення своїх дій та/або керувати ними.

Також розглядаються деякі проблемні моменти, з якими зустрічається експерт при проведенні експертизи вади волі. Крім цього, у науковому доробку зазначаються особливості такої експертизи, а також її предмет.

Ключові слова: судова експертиза, судово-психологічна експертиза, судово-психіатрична експертиза, судово-медична експертиза, вада волі, правочин з вадами волі, експертиза вади волі.

In this article, the theoretical and practical aspects of forensic examination in consideration of cases about invalidation of the transaction with vices of the will are researched. Attention is drawn to the relevance of the problem raised in the research given its insufficient study, as well as the presence of scientific discussions in this field. Along with this, the great importance of using forensic examination in the consideration of civil cases and the establishment of factual circumstances that are important for a specific case is emphasized.

In scientific research, the concept of forensic examination is defined, and some of its types that can be used at recognizing as invalid transactions with vices of the will by the court are examined, namely: forensic psychological examination, forensic psychiatric examination, forensic medical examination, postmortem forensic examination, as well as comprehensive forensic examination, which combines several types of forensic examinations. At the same time, important features of each of these examinations are determined. Particular attention is paid to the cases of mandatory appointment of examinations. It is noted that the court at appointing an examination, must ask the expert specific questions, the answers to which will help establish the factual circumstances of the case. Also, in this context, the judicial practice of using examination in this category of cases is mentioned.

The article concludes that the forensic examinations, which can be used at consideration by courts of invalidity the transactions with vices of the will cases, can be merged under the term "examination of the vice of the will". Along with this, it is noted that such a definition is used infrequently in Ukrainian civil procedural law. It is also noted that in this case, the expert has the task of researching certain psychological processes that caused the discrepancy between the person's internal will and his/her external will at the moment of making the transaction, as well as the ability of this person to realize the meaning of his/her actions and/or manage them.

Some problematic points that an expert might encounter when examining the vice of the will are also considered. In addition, the specifics of such an examination, as well as its subject, are noted in the scientific work.

Key words: forensic examination, forensic psychological examination, forensic psychiatric examination, forensic medical examination, vice of the will, transaction with vices of the will, expert examination of the vice of the will.

На сьогодні важко уявити вирішення деяких категорій судових справ без застосування спеціальних знань у різних галузях людського життя. Цьому сприяє проведення різного роду судових експертиз. Наприклад, на практиці у справах про визнання деяких видів правочинів недійсними призначення експертизи є обов'язковим. Проте, враховуючи широкий спектр застосування експертизи у цивільному праві та великий пласт наукових досліджень з цього питання, багато аспектів цього правового явища залишаються недостатньо дослідженими або взагалі поза увагою науковців. Численні моменти є дискусійними, а іноді – суперечливими. З огляду на вищевказане, цей правовий інститут потребує подальшого вивчення. Це все обумовлює актуальність дослідження даної тематики.

Питаннями судової експертизи в цивільному праві займається значна кількість науковців, саме: Белік Л.С., Васильєв В.М., Герасименко О.А., Єгорова Т.М., Єгоров В.В.,

Кобера А.В., Поліщук М.Г., Харіна Т.Г., Ходанович В.О., Черемнова А.І. та ін.

Метою статті є з'ясування сутності судової експертизи при розгляді справ про визнання правочинів з вадами волі недійсними, а також визначення її предмета та особливостей.

Застосування експертизи при розгляді цивільних справ судами, у тому числі справ про визнання недійсними правочинів з вадами волі, є досить широким. Саме судова експертиза дає можливість встановити важливі обставини справи з урахуванням сукупності інших доказів. Наприклад, доказом того, що в особи при вчиненні правочину наявна вада волі, можуть бути медичні документи, які засвідчують її стан здоров'я, і дають підстави вважати, що особа перебувала в тимчасовому стані, який виключає усвідомлення нею дій в момент вчинення правочину. Проте дослідження цих документів потребують наявності

спеціальних знань, а отже, можуть стати доказом лише у випадку підтвердження цього стану судово-медичною експертизою [1, с. 161].

Значення експертизи в цивільному процесі зводиться до наступного: висновок експерта є джерелом доказової інформації; за допомогою експертизи з'ясовуються ознаки, походження і причинні зв'язки окремих фактів та механізми їх утворення; експертиза дозволяє визначити час початку та перебіг окремих явищ; експертиза дозволяє вирішити питання про тотожність осіб, предметів, речовин, їх групову належність; експертиза дозволяє виявити склад речовини, дати якісну й кількісну характеристику його елементів; експертиза дає можливість встановити факти, які мають юридичне значення; експертиза допомагає дати правильну юридичну оцінку факту, явищу; експертиза є засобом запобігання правопорушень, а також слугує меті уникнення окремих судових помилок. Аналізуючи юридичну мету судової експертизи, ми наголосуємо, що дійсно цілі експертизи можна вважати як юридичні, в силу того, що експертиза характеризується як засіб отримання нової інформації або перевірка вже існуючої, що має значення для вирішення цивільної справи по суті [2, с. 3]. Сучасна судова практика вказує на велике значення якісно проведеної експертизи, яка завдяки своїм прийомам та способам сприяє встановленню об'єктивної істини. Тобто наскільки грамотно буде зроблений висновок експерта, настільки це буде фундаментальним доказом для прийняття рішення [3, с. 126].

Також для кращого розуміння механізму застосування експертизи необхідно розібратися, що являє собою судова експертиза, а також експертиза у справах про визнання недійсними правочинів з вадами волі. Так, відповідно до ст.1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [4]. Тобто експертиза виступає процесом дослідження експертом певного об'єкта, в основі якого лежить використання спеціальних знань та досягнень у певних галузях людської діяльності. Варто також врахувати думку про те, що правові межі використання спеціальних знань в цивільному судочинстві визначаються законом й судом з урахуванням правил належності, допустимості, достовірності й достатності доказів для вирішення конкретної справи [2, с. 3].

Відповідно до ст. 105 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) призначення експертизи судом є обов'язковим у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами. Призначення експертизи судом є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити: 1) характер і ступінь ушкодження здоров'я; 2) психічний стан особи; 3) вік особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати [5]. Також відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду України від 06.11.2009 року, № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» при розгляді справ про визнання недійсними правочинів, передбачених ст. 225 Цивільного кодексу України, суд зобов'язаний призначити судово-психіатричну експертизу за клопотанням хоча б однієї зі сторін. Справи про визнання правочину недійсним із цих підстав вирішуються з урахуванням як висновку судово-психіатричної експертизи, так і інших доказів [6]. Поряд з цим, при розгляді справ за позовам про визнання недійсними заповітів на підставі статті 225, частини другої статті 1257 ЦК суд відповідно до Цивільного процесуального кодексу України за клопотанням хоча б однієї зі сторін зобов'язаний призначити посмертну судово-психіатричну експертизу. Висновок такої експертизи має стосуватися стану особи саме на момент вчинення правочину [6]. Проте варто звернути

увагу й на те, що у справах окремого провадження відповідно ст. 298 ЦПК суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу. Тобто суд може призначити судову експертизу або за ініціативою хоча однієї зі сторін, або за власною ініціативою. Хоча на практиці відповідно до Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними від 24.11.2008 р., при розгляді справ за позовами про визнання недійсними правочинів, зокрема заповітів, на підставі ст. 225 ЦК мають місце випадки, коли суди розглядають справи без призначення у справі посмертної судово-психіатричної експертизи, а лише на підставі інших доказів показань свідків, медичних довідок про наявність певних захворювань – роблять висновок про наявність чи відсутність підстав для задоволення позову [7]. Для прикладу, Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України в одній зі своїх ухвал зазначає, що апеляційний суд, взявши на себе функції експертів-психіатрів, в ухвалі від 28.05.2008 року зазначив, що дані медичної документації на позивача, які вказували про необхідність призначення такої експертизи, відсутні. При цьому не було звернута увага на положення ст. 225 ЦК України та зазначене вище роз'яснення Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання угод недійсними» [8].

Ще одним важливим аспектом є те, що суд, вирішуючи питання про доцільність призначення експертизи цивільній справі чи під час вирішення господарського спору, повинен урахувувати такі питання: по-перше, чи має значення для справи факт, який експерт має встановити; по-друге, чи не можна довести той чи інший факт іншими доказами, зібраними у справі, оскільки проведення експертизи, як правило, ускладнює процес розгляду та вирішення цивільної справи, потребує додаткових витрат часу та коштів, проведення додаткових процесуальних дій тощо; по-третє, які реальні можливості тієї чи іншої судової експертизи [9, с. 47]. Також варто зазначити, що, призначаючи експертизу та визначаючи коло питань, які слід поставити перед експертами, суддя або суд повинен щодо цього врахувати пропозиції сторін та інших осіб, які беруть участь у справі [10, с. 126]. В обґрунтуванні призначення та проведення експертизи потрібно зазначити, які обставини або факти може підтвердити експертиза, бо на практиці суд часто відмовляє у задоволенні клопотання про призначення експертизи через її недоцільність [11, с. 36]. При призначенні експертизи суд, опираючись на наявні обставини справи, повинен поставити перед експертом конкретні запитання, які дозволять встановити конкретні факти, що мають значення для справи.

Виходячи з вищевикладеного, перелік видів судових експертиз, які можуть призначатися у справах щодо розгляду справ про визнання недійсними правочинів з вадами волі, є численним. Залежно від конкретного предмета експертизи це може бути: судово-психологічна експертиза (ст. 225, 229, 230, 231, 233 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ)), судово-психіатрична експертиза (ст. 225 ЦКУ), судово-медична експертиза (ст. 231 ЦКУ) посмертна судова експертиза (ст. 225, 229, 230, 231, 233 ЦКУ) тощо. На практиці також зустрічаються й комплексні експертизи, які можуть поєднувати кілька видів судових експертиз. На сьогодні серед науковців, опираючись на досягнення інших наук, а також судову практику, існують суперечності щодо того, який саме вид експертизи застосовувати при розгляді справ про визнання недійсними правочинів з вадами волі. Як бачимо, Верховний суд України застосовує поняття «судово-психіатрична експертиза», у той час, як більшість вчених (наприклад, Кобера А.В., Єгорова Т.М., Єгоров В.В., Харіна Т.Г., Герасименко О.А. тощо) схиляються до терміну «судово-

психологічна експертиза». Отже, видається необхідним з'ясувати, що означає кожен з видів цих судових експертиз і який вид експертизи доцільно застосовувати при розгляді цих справ.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року, № 53/5 одним із основних видів експертиз виступає психологічна експертиза. Об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач; малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку) [12].

Єгорова Т.М., Єгоров В.В. зазначають, що об'єктом судової психологічної експертизи (дослідження) є людина як особистість (підекспертна особа), сукупність джерел інформації, що відображають відомості про її психічну діяльність за юридично значимих обставин [13, с. 429].

Варто погодитися з думкою А.В. Кобери, що можливості судово-психологічного дослідження обмежені можливостями наукових досягнень як у галузі самої психології, так й інших наук, що допомагають у її технологічному вдосконаленні (інформатики і програмування, статистики тощо) [14, с. 175]. Так, існує певна складність у проведенні такого виду експертизи, так як психічні або психологічні процеси, які відбуваються в головному мозку людини, регулятори поведінки, мотиви, якими вона керується при прийнятті рішення, є невидимими для людського ока.

При дослідженні правочинів судово-психологічна експертиза дозволяє визначити: які індивідуально-психологічні особливості має особа (прізвище, ім'я та по батькові); яка особистісна значимість для особи обставин, за яких була укладена угода; в якому емоційному стані була особа під час укладання угоди; чи здатною була особа з урахуванням визначених обставин повною мірою вільно та усвідомлено приймати рішення та реалізовувати його своїми діями; чи здатна була особа, з урахуванням визначених обставин, усвідомлювати – і якою мірою – фактичний зміст власних дій та їх наслідків; чи здатна була особа повною мірою прогнозувати наслідки власних дій; чи здатна була особа повною мірою усвідомлено приймати рішення, адекватне ситуації, та повною мірою усвідомлено реалізовувати його.

Психологічна експертиза також може бути частиною комплексного експертного дослідження, якщо в органу (особи), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта), виникають питання, вирішення яких потребує синтезування спеціальних знань з різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертиза). До цього переліку також можуть належати психолого-почеркознавча та психолого-лінгвістична експертизи. Психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки [12].

При проведенні комплексної судової психолого-психіатричної експертизи встановлення психіатрами характеру та ступеня відхилення психіки від норми конкретизує експертні завдання експерта-психолога, який вирішує психологічні питання тільки за умов встановлення психіатрами відсутності психіатричних підстав для визнання підекспертного неосудним або недієздатним навіть за наявності розладу психіки. З урахуванням указанного, при проведенні комплексної судової психолого-психіатричної експертизи об'єктом дослідження психолога можуть бути особи із патологічними психічними станами, які, за висновками психіатрів, не виключають осудності. При проведенні окремої судово-психологічної експертизи, на початку роботи, як правило, заздалегідь достеменно невідомо про наявність або відсутність психічних відхилень

в підекспертного, тому, експерт-психолог, володіючи спеціальними знаннями у галузі клінічної психології, працює з особами, які можуть виявляти ознаки психічних розладів [13, с. 429].

Щодо судово-психіатричної експертизи, то відповідно до Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я від 08.05.2018 року № 865 предметом судово-психіатричної експертизи є психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу. Психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу визначається з метою надання відповіді на запитання, поставлені особою або органом, яка (який) залучила(в) експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Такі види експертиз проводяться державними спеціалізованими судово-психіатричними установами Міністерства охорони здоров'я України [15]. Також згідно із п.14 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 року № 8 судово-психіатрична експертиза призначається, коли вирішення кримінальної або цивільної справи залежить від визначення психічного стану особи на час вчинення нею певного діяння (бездіяльності) чи укладення угоди за наявності сумнівів щодо її спроможності усвідомлювати значення своєї поведінки внаслідок психічної хвороби або тимчасового розладу душевної діяльності. Ознаками такої поведінки можуть бути невмотивовані, неадекватні чи неконтрольовані дії особи в момент вчинення протиправного діяння або в процесі провадження у справі, а так само при укладенні цивільно-правової угоди [16].

Особливу зацікавленість становить посмертна судова експертиза, так як вона проводиться уже після того, як підекспертна особа померла, і дослідження може проводитися лише на підставі певних документів, свідчень чи фактів, які існували за життя цієї особи. Предметом посмертної судово-психіатричної експертизи в цивільному процесі є оцінка психічного стану особи, її здатності усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними на період юридично значущої дії (угоди), яка сталася у минулому. При чому завданнями посмертної судово-психіатричної експертизи є: діагностична кваліфікація психічного стану особи, при наявності психічних розладів – обґрунтування їх синдромальної та нозологічної належності; оцінка ступеня важкості проявів виявлених психічних порушень; співвідношення виявлених психічних розладів з положеннями закону (ЦК і ЦПК України) у рамках формули діє-недієздатності, що складають її критерії; вирішення питань про здатність (нездатність) особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними в період часу, що цікавить суд [17, с.122].

Щодо судово-медичної експертизи відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 року №8 судово-медична експертиза призначається у випадках, коли для вирішення питань, що виникли у справі, необхідні спеціальні знання в галузі медицини. Призначення судово-медичної експертизи є обов'язковим: для встановлення причин смерті; для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень; для встановлення статевої зрілості потерпілої; для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність, а відповідних документів немає і їх неможливо одержати; щодо осіб, які у зв'язку зі своїми фізичними вадами не здатні правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати про них показання [16].

Таким чином, на нашу думку, судові експертизи, які призначаються у справах про визнання недійсними правочинів з вадами волі, можна об'єднати під одним визначенням «експертиза вади волі», оскільки в таких випадках дослідженню підлягають певні обставини, фактори, які вплинули

на вчинення недійсного дефектного правочину. Причому вада волі – це деформація волі учасника або учасників правочину внаслідок певних обставин, які заважають особі правильно сформулювати свою внутрішню волю, тобто власні наміри, цілі, бажання, при вчиненні нею правочину [18, с. 26].

Взагалі щодо судових експертиз, які застосовуються при розгляді справ про визнання недійсними правочинів з вадами волі, у вітчизняній науці цивільного права термін «експертиза вади волі» вживається рідко. Проте така інтерпретація судової експертизи у цих справах розкриває та деталізує об'єкт та предмет експертного дослідження. Експертом розглядаються певні психологічні процеси, які мали місце на момент укладення особою недійсного правочину, що в кінцевому результаті не відповідає її внутрішній волі та не призвів до настання бажаних наслідків.

За відсутності психічних розладів хоча й передбачається збереженість інтелектуального та вольового компонентів, але такі психологічні особливості, як особливості емоційного стану, а також ситуаційні показники соціального функціонування, можуть істотно вплинути на вольові і когнітивні процеси [19, с. 13]. Психологічного аналізу потребує встановлення ступеня розуміння особою змісту укладених правочинів, можливість особою свідомо приймати рішення, здатність свідка правильно сприймати події, давати стосовно них адекватні покази [14, с. 173].

Н.В. Алікіна зауважує, що в разі наявності обґрунтованих сумнівів у здатності особи правильно сприймати будь-які суттєві елементи під час укладання угоди, доцільною стає оцінка психологічних чинників (пам'яті, уваги, мислення, емоційного стану), які впливають на характер сприйняття людиною (частіше похилого віку, як свідчить експертна практика) особливостей і реального змісту ситуації, яку розглядають у справі. У таких випадках можливе проведення експертного психологічного дослідження. Таке дослідження передбачає проведення психологічного аналізу вихідних даних щодо зовнішніх обставин (ситуації події укладання угоди та подій, що передували цій ситуації), визначення внутрішнього стану особи, тобто визначення наявності (відсутності) впливу індивідуально-психологічних особливостей і стану особи, конкретних умов її мікросоціального становища й умов укладання нею угоди (збіг обставин особливої несприятливості, залежність, погрози, підвищена покірність, пригніченість, безпорадність, розгубленість тощо) на спроможність усвідомлювати фактичний зміст власних дій, свідомо керувати ними та передбачати їх наслідки [20, с. 380].

Т.Н. Секараж зазначає, що предметом експертизи вади волі є встановлення здатності суб'єкта цивільно-правових відносин в період здійснення правочину в повній мірі вільно і усвідомлено визначати мету і приймати рішення по її досягненню, що тягне зміну його прав (в тому числі їх виникнення або припинення), а також здатність керувати діями щодо реалізації цього рішення. Підставою для призначення експертизи служать обґрунтовані сумніви щодо можливостей сторони правочину правильно розуміти суттєві елементи правочину при його здійсненні, усвідомлено приймати рішення і керувати своїми діями при його реалізації [21, с. 12].

На думку Кобери А.В., при провадженні справ про визнання недійсним правочинів з вадами волі спільним предметом дослідження є психологічні чинники, що призвели до порушення вольових процесів під час укладання цивільно-правових правочинів. Це або невідповідність волі суб'єкта його волевиявленню, або неадекватність формування волі при формальній відповідності її волевиявленню. Як в першому, так і в другому випадках, дослідженню підлягають рівень інтелектуального розвитку емоційно-вольової сфери потерпілої сторони, а також індивідуально-типологічні особливості особистості, що можуть мати значення при вирішенні даної справи. Деформація вольової регуляції може бути викликана як внутрішніми, так і зовнішніми

причинами. У зв'язку з цим наявність вади волі неможливо встановити без виявлення конкретного механізму вольової деформації індивіда [14, с. 176].

На думку І.А. Фурманова та І.Е. Метлицкого, експертиза «вади волі» покликана встановити: чи є волевиявлення випробуваного істинним, тобто чи відповідає те, що він виклав у документі, тому, що він насправді мав намір зробити, мав на увазі і т. д.; в якому емоційному стані перебував учасник правочину в момент його здійснення, і як міг вплинути цей емоційний стан на його пізнавальну діяльність (здатність сприймати і оцінювати інформацію); чи дозволяє рівень розвитку інтелекту випробуваного успішно орієнтуватися в навколишній дійсності [22, с. 71].

Слід зазначити, що під час проведення експертизи експерт працює з конкретною інформацією, яка має бути достовірно встановленою на момент проведення дослідження, інакше кажучи, бути такою, що не викликає сумнівів, забезпечує достовірність висновку експерта та його доказове значення [9, с. 48]. Зважаючи на питання, поставлені перед експертом, для проведення психологічного дослідження експертові необхідно надати фактичні дані, що дають змогу провести повний аналіз особливостей психологічних обставин, за яких укладено угоду, а також відомості щодо індивідуально-психологічних особливостей особистості (суб'єкта цивільно-правових відносин) впродовж життя і безпосередньо в період укладання угоди. Поза зазначеними вище вихідними даними відповісти на питання цього предметного виду судово-психологічної експертизи є доволі проблематичним [20, с. 381].

Якщо є якісь індивідуальні психологічні особливості, особисті риси особи, певні погляди, які змушують сумніватися, що він правильно уявляє собі дійсність, є підстави говорити про те, що вчинявся психологічний тиск на людину. Але щоб вирішити ці питання, психолог має оперувати певними вихідними даними з ситуації щодо укладання угоди. Як правило, цих вихідних даних йому не надають. Приміром, щоб визначити ситуацію як збіг особливо-тяжких обставин, які є умовою для правильного розуміння помилкової угоди, потрібно проаналізувати ці обставини. Опис обставин та ситуації має бути у вихідних даних, які надаються психологу. Тоді психолог дає їм психологічну кваліфікацію [23]. Таким чином, психолог має власне універсальне експертне завдання – оцінити наявність або відсутність істотного впливу індивідуально-психологічних особливостей на поведінку суб'єкта у момент здійснення інкримінованих йому діянь [19, с. 12].

Враховуючи вищевикладені твердження науковців та судову практику, можна зазначити, що предметом експертизи вади волі є: здатність особи повною мірою усвідомлювати значення своїх дій та/або керувати ними на момент укладення правочину; чинники, які призвели до деформації внутрішніх вольових процесів особи, яка вчиняє недійсний правочин; причинно-наслідковий зв'язок між цими чинниками та порушенням правильного усвідомлення значення своїх дій та можливості керувати ними.

Також доцільно виділити особливості експертизи вади волі. До них відносимо: 1) експертиза вади волі є одним із видів судових експертиз; 2) така експертиза обов'язково призначається судом при розгляді справ про визнання недійсним правочинів з вадами волі; 3) експертиза вади волі може включати проведення декілька експертиз, тобто вона може бути комплексною; 4) дослідженню підлягає психологічний стан особи на момент укладення дефектного правочину; 5) у більшості випадків експерт досліджує процеси, які невидимі для людського ока, оскільки є результатом роботи процесів у головному мозку підекспертної особи; 6) при проведенні такої експертизи важливим є достовірність вихідних даних та наявність відомостей про індивідуально-психологічні особливості особи, яка вчинила недійсний правочин; 7) експертизі вади волі підлягають психічно-здорові люди, оскільки наявність в людини трива-

лого психічного розладу або певного психічного захворювання не дає підстави визнавати вчинений правочин недійсним (оспорюваним), оскільки він вважається нікчемним з моменту його укладення і не є правочином з вадами волі; 8) експерту наперед невідома інформація про наявність у особи психічного захворювання чи психічного розладу.

Отже, судова експертиза у справах про визнання недійсними правочинів з вадами волі (експертиза вади волі) є видом судової експертизи, яка має власний предмет дослідження, а також свої особливості. Проте експертиза вади волі недостатньо досліджена в українському цивільному праві, а тому вивчення її важливих аспектів є актуальним, доцільним та перспективним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексій Р.В. Правочини з вадами волі: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2020. 222 с.
2. Ходанович В.О. Проблеми правового інституту судової експертизи в цивільному процесі України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 21. С. 1-6.
3. Поліщук М.Г. Експертиза як форма використання спеціальних знань у цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 125-127. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/30>
4. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII/*Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 20.09.2022 р.)
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV/*Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 22.09.2022 р.)
6. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09> (дата звернення 23.09.2022 р.)
7. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Узагальнення судової практики від 24.11.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-08> (дата звернення 24.09.2022 р.)
8. Ухвала Верховного Суду України від 10.12.2008 р. № 2621377. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2621377> (дата звернення 22.09.2022 р.)
9. Васильєв В. Окремі аспекти призначення судової експертизи в цивільному та господарському провадженні. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 44-50. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.1970>.
10. Васильєв В.М. Судова експертиза у цивільному та господарському провадженні як окрема форма застосування спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О.М. Ключев, В.Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. № 21. С. 120-132. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_08.
11. Белік Л.С., Черемнова А.І. Впровадження принципів та особливостей призначення судової експертизи в цивільному судочинстві. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2021. № 2(16). С.33-38. DOI: 10.15587/2523-4153.2021.235829
12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень»: Наказ від 08.10.1998 р. № 53/5 / Міністерства юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення 21.09.2022 р.)
13. Єгорова Т.М., Єгоров В.В. Дискусійні питання щодо об'єкта та предмета судової психологічної експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. з дня народж. заслуж. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19.04.2019). Харків, 2019. С. 428–430.
14. Кобера А.В. Судово-психологічна експертиза в цивільному процесі. *Наукові записки. Серія: Психологія і педагогіка*. 2009. Вип. 13. С.173-179.
15. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи: Наказ від 08.05.2018 № 865/ Міністерство охорони здоров'я. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text> (дата звернення 22.09.2022 р.)
16. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97> (дата звернення 21.09.2022 р.)
17. Ілейко В.Р. Посмертна судово-психіатрична експертиза у цивільному процесі – методологічні, методичні принципи проведення та завдання. *Український вісник психоневрології*. 2002. Т. 10, вип. 1. С. 120–121.
18. Алексій Р.В. Вада волі як підстава недійсності правочину. *Право: історія, теорія, практика*: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 22–23 лютого 2018 р.). Харків, 2018. С. 24–27
19. Завязкіна Н.В. Клініко-психологічна діагностика в судовій експертології обмеженої осудності та дієздатності: автореф. дис. ... д. психолог. наук: 19.00.04. Київ., 2019. 45 с.
20. Харіна Т.Г., Герасименко О.А. Судово-психологічна експертиза за справами про визнання недійсними угод, укладених дієздатною особою. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. / редкол.: О.М. Ключев, В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2021. Вип. 23. С. 372–387. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.29>.
21. Секераж Т.Н. Теоретические и методические основы диагностики «порока воли» в судебной психологической экспертизе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2004. 20 с.
22. Фурманов, И.А. Судебно-психологическая экспертиза: учеб. материалы/ И.А. Фурманов, И. Е. Метлицкий. Минск: БГУ, 2014. 78 с.
23. Пашковська Т. Визнання угод недійсними: психолог розбереться? *Юридична газета*. 24.02.2017. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/events/viznannya-ugod-nediysnimi-psiholog-rozberetsya.html> (дата звернення: 25.09.2022).